

ALEKSANDRA KOŁKOWSKA OVD*

STAN WDÓW (*ORDO VIDUARUM*).
SZKIC HISTORYCZNO-TEOLOGICZNY

THE STATE OF WIDOWS (*ORDO VIDUARUM*).
HISTORICAL AND THEOLOGICAL SKETCH

Abstract: Widows enjoy God's special care, and both the Bible and Tradition are a treasure trove of numerous examples of their lives filled with difficult experiences, as well as their courage, faith, trust, dedication, and denudement for the glory of God. The Church Fathers praise and elevate this state above remarriage. By the decision of the Commission for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments of the Polish Episcopate, the state of widows (*ordo viduarum*) was established so that through the act of blessing, widows could more fully devote themselves to prayer and service to the Church.

Keywords: widowhood, *ordo viduarum*, service, prayer.

Niewątpliwe wartości wdowieństwa odkrywa się, patrząc na nie oczyma duszy, widzi się wówczas tryumf miłości. Patrząc po ludzku, widzi się tylko cierpienie i udrękę. Wdowieństwo to droga miłości zwycięskiej, choć ukrzyżowanej, to stan rodzący spełnienie nadziei.

1. WDOWIEŃSTWO W BIBLI

W Piśmie Świętym odnajdujemy fragmenty dotyczące opieki nad wdowami. Ukazują one wartość tego stanu, a także zarys kształtującej się instytucji

* Aleksandra Kołkowska OVD (*ordo viduarum*) – studia doktoranckie na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu; e-mail: ola.carmeli@op.pl.

wdowieństwa¹. Określenie «wdowa» pochodzi od greckiego słowa *chera* – «pu-
sta, pozbawiona czegoś»². Oznacza również «ogłocona», «opuszczona» i wprost
wskazuje na kobietę bez męża, a więc tak samo wdowę, jak i żyjącą bez męża³.

1.1. SYTUACJA WDOWY W ŚWIETLE PISMA ŚWIĘTEGO

W czasach biblijnych rodzinne życie było odbiciem kultury, o czym należy pamię-
tać, szukając w Piśmie Świętym informacji dotyczących funkcjonowania rodziny.

W Biblii znajdziemy raczej zasady niż konkretne, aktualne rozwiązania w tej
dziedzinie⁴.

Rozległe konsekwencje dla rodziny miała zawsze śmierć męża. Owdowiała kobie-
ta, przeżywszy czas żałoby, stawała w obliczu kilku rozwiązań. W przypadku braku
potomstwa mogła zostać

[...] z rodziną męża, zgodnie z prawem lewiratu (Pwt 25,5-10) poślubiając jed-
nego z braci męża lub jego najbliższego krewnego⁵.

Mogła również wyjść za mąż za mężczyznę spoza rodziny męża (por. Rt 1,9). Wdo-
wy nie mogły jednak

[...] zostać żonami kapłanów. Wyjątkiem były wdowy po kapłanach (Kpł 21,14;
Ez 44,22)⁶.

Według P. Ostańskiego właśnie w Biblii zawarty jest Boży obraz wdowieństwa, jak
również wskazania i nauki dla żyjących w stanie wdów⁷. Inne perspektywy miały
wdowy z dziećmi, gdyż

[...] w starożytnym Izraelu majątek był przekazywany z ojca na syna lub
synów⁸.

Najstarszy syn był zobowiązany zatroszczyć się o matkę, gdyż kobieta po zmar-
łym mężu była „[...] częścią dziedzictwa jego najstarszego syna”⁹. W przypadku,
kiedy wdowa nie miała syna, mogła wrócić do rodzinnego domu brata lub ojca
(por. Rdz 38,11; Kpł 22,13; Tb 1,8). W Biblii odnajdziemy również fragmenty

¹ Por. *Wdowy*. W: *Słownik teologii biblijnej*. Red. X. Léon-Dufour. Poznań 1990 s. 1024-1025.

² Por. X. LÉON-DUFOUR. *Słownik Nowego Testamentu*. Poznań 1975 s. 654-655.

³ Por. P. OSTAŃSKI. *Skądże nadejdzie mi pomoc? (Ps 121,1): wokół wdowieństwa w Biblii*. „Po-
znańskie Studia Teologiczne” 16:2004 s. 62-64.

⁴ I. PACKER, M.C. TENNEY. *Słownik tła biblijnego*. Warszawa 2007 s. 329.

⁵ *Tamże* s. 337.

⁶ P. OSTAŃSKI. *Skądże nadejdzie mi pomoc* s. 63.

⁷ Por. *tamże* s. 59-74.

⁸ *Tamże* s. 64.

⁹ *Tamże*.

świadczące o sytuacji wdowy pozbawionej środków do życia i niemającej krewnego, co skutkowało ciężkim losem (por. 2 Krl 4,1-7; Hi 24,3). W Starym Testamencie osamotniona i opuszczona wdowa (por. Ba 4,12-16) prezentuje klasyczny przypadek krzywdy, smutku, słabości, cierpienia i bezradności (por. Iz 47,8-9).

Podobnie jak sieroty i cudzoziemcy (por. Ps 146,9), wdowy otaczane były szczególną pomocą i troską Bożą (por. Ps 68,6; Jr 49,11; Prz 15,25) oraz wynikającą z Prawa (por. Wj 22,20-23; Pwt 14,28-29). Bóg, jako potężny i niemający względu na osoby, sam ustanowił prawo o wdowach (por. Pwt 10,18; 24,17-21; 26,12-13; 27,19). W Księgach: Jeremiasza (7,6), Ezechiela (22,7), a także Zachariasza (7,10) czytamy o żalu z powodu niegodziwości i niesprawiedliwości, której doświadczają wdowy (por. Ps 94,6-10). Bożemu sądowi podlega takie traktowanie i wykorzystywanie (por. Ml 3,5; Iz 10,2), a On wysłuchuje ich jęków i płaczu (por. Syr 35,14-17). Prorok Izajasz z odwagą i stanowczością poucza, aby pełnić dobre uczynki i szukać tego, co sprawiedliwe oraz nawołuje do przestrzegania praw w rządzeniu i w sądach: „[...] oddajcie słusność sierocie, w obronie wdowy stawajcie” (Iz 1,17). W Psalmie autor natchniony wymienia tych, którym Bóg przychodzi z pomocą: „Pan strzeże przychodniów, chroni sierotę i wdowę” (146,9), natomiast nie jest łaskawy dla bezbożnych i niweczy ich zamiary.

Wdowa często była bezbronna i uciskana (por. Hi 22,9; 24,21; Mdr 2,10) i nie mogła liczyć na jakiegokolwiek zwolnienie ze ślubów czy innych zobowiązań (por. Lb 30,10). Nad wdową się nie litowano (por. Ba 6,37), nawet w sądzie doświadczała upokorzeń ze strony niesprawiedliwych sędziów (por. Iz 1,23; 10,2). Istniały jednak pewne uregulowania, których celem była poprawa trudnej sytuacji wdów, np. nie wolno było odbierać im odzieży w zastaw (por. Pwt 24,17).

Miały też prawo utrzymywać się z dziesięcin (Pwt 14,29; 26,12-13) i kłosów zbieranych na polu za żniwiarzami (Pwt 24,19-21; por. Rt 2,2)¹⁰.

W czasach machabejskich (por. 2 Mch 3,10; 8,28.30) – pisze P. Ostański – wdowy otrzymały jeszcze większe uprawnienia. Przejawem pobożności było bowiem okazywanie im wsparcia i współczucia (por. Hi 29,13; 31,16), co stawało się źródłem Bożego błogosławieństwa (por. Pwt 14,29; Jr 7,6). Przełożony ludu był szczególnie odpowiedzialny za troskę o wdowę (por. Iz 1,17.23)¹¹.

1.2. PORTRETY BIBLIJNYCH WDÓW

Z Pisma Świętego dowiadujemy się o wdowach, które z ufnością i pełnym oddaniem służyły Bogu, stając się wzorem do naśladowania. Poniżej prezentujemy niektóre postacie wdów wspomnianych w Biblii. Czytamy o wdowie z Sarepty

¹⁰ Tamże s. 66.

¹¹ Por. tamże.

(por. 1 Krl 17,7-16), która w czasie głodu i długotrwałej suszy przyjęła i nakarmiła proroka Eliasza. Oddała przybyszowi całość pożywienia, które utrzymywało ją przy życiu, nie zostawiając sobie niczego. Była tak pełna wiary i gościnności. Jest to wdowa, o której powiedziano:

I nie wspomnisz już hańby twego wdowieństwa. Bo małżonkiem twoim jest twój Stworzyciel, któremu na imię – Pan Zastępów (Iz 54,4-5)

oraz

Na krótką chwilę porzuciłem ciebie, ale z ogromną miłością cię przygarnę (Iz 54,7).

Ten przykład pokazuje, jak Bóg przez doświadczenia wzywa do daru z siebie, posłuszeństwa, żywej wiary i złożenia w Nim całej ufności. Uboga wdowa odpowiedziała na to wezwanie, a jej postawa ofiarności doprowadziła ją aż do całkowitego ogołocenia.

Z Księgi Judyty dowiadujemy się o wdowie o imieniu Judyta, która miała wystarczające środki na swoje utrzymanie, gdyż

Mąż jej, Manasses, pozostawił jej po sobie złoto, srebro, sługi, służebnice, bydło i rolę. A ona tym zarządzała (Jdt 8,7).

W swoim wdowieństwie Judyta pozostała niewiastą czerpiącą moc od Boga poprzez modlitwę i pokutę. Od chwili utraty męża wkładała na siebie wór i ubranie wdowie (por. Jdt 10,3), pościła każdego dnia poza szabatem i dniami świątecznymi (por. Jdt 8,4-6), okazując tym samym szacunek religii. Wdowa umocniona żałobą i postem nie zważała na niebezpieczeństwa, a jej tarczą była ufność złożona w Bogu, wierność przymierzu i przestrzeganie Prawa. Dzięki wierze, nadziei i ufności miała odwagę stawić czoła przemocy i siłom zła. Ocaliła Betulię, pokonując Holofernesa, a czas próby przyjęła z wiarą dla chwały Boga (por. Jdt 8,25-27). Swoją pokorą, mądrością i skromnością wzmocniła ducha rodaków i pokonała wroga (por. Jdt 15,1 n.). Sama zaś wróciła do posługi wdowieństwa, odrzucając propozycję powtórnego małżeństwa (por. Jdt 16,22).

Przykładem wdowy, która dowodziła armią, rządziła ludem, planowała walki i wskazywała wodzów jest Debora, o której czytamy w Księdze Sędziów. W czasie panujących wojen mężczyźni poddali się jej osądowi, a ona im pomogła. Debora wyszkoliła swojego syna na wojownika i wodza armii (por. Sdz 4,6), a będąc prorokinią, zachęcała Baraka do osiągnięcia zdecydowanego zwycięstwa (por. Sdz 4,8-9). Wdowa miała poczucie własnego ubóstwa, ale nie łączyła go z bezczynnością, pesymizmem i biernością. Była świadoma swych zadań i jako pokorne stworzenie nie traciła łączności z działaniem Bożym, który swoje zwycięstwa świętuje ze

słabymi i pokornymi. Adekwatne są słowa św. Ambrożego¹², biskupa Mediolanu, że kres zwycięstwa jest w Kościele (por. Mt 24,34), który pokonuje wrogów mocą Boga (por. 2 Kor 10,4-5; Ef 6,12), a siłą Kościoła jest wiara (por. Ef 6,16) i modlitwa (por. Ef 6,18).

Pismo Święte wspomina również wdowę Noemi (por. Rt 2,2 nn.), która wspierana przez swoją synową Rut otrzymała w tym wsparciu jakby zapłatę za jej kształcenie i nauczanie. Z kolei Rut bardziej niż dom swojego ojca ceniła obecność Noemi, która po stracie męża i dwóch synów znalazła w synowej pomoc w niedostatku i pocieszenie w smutku (por. Rt 1,5). Panująca w Betlejem bieda zmusiła Rut do zbierania kłosów na polu Booza – powinowatego Noemi i krewnego Elimeleka. Postawa Rut względem teściowej bardzo spodobała się właścicielowi pola. Rut i Booz pokochali się, mieli syna Obeda, który stał się radością również dla Noemi. Księga Rut opowiada o losie wdowy w sposób pozytywny, Bóg nigdy o niej nie zapomniał. On zawsze czyni wielkie rzeczy przez ludzi z pozoru małych – to Rut będzie prababką Dawida.

Bóg wielką cziłą obdarza wdowy i na przykładzie prorokini Anny, „[...] córki Fanuela z pokolenia Asera” (Łk 2,36) poucza je o sposobie, w jaki powinny żyć. Owa wdowa, mająca już 84 lata, służyła Bogu dniem i nocą, zanosząc z wiarą błagania i prośby w jerozolimskiej świątyni, z którą się nie rozstawiała. Oparła swoją ufność wyłącznie na Bogu, zapominając o sobie, gdyż Bóg wywyższa pokornych, słabych, uciśnionych i odrzuconych. Postać Anny ukazuje sumienne i dbałe usposobienie prorokini, co Bóg wynagradza łaską rozpoznania Mesjasza (por. Łk 2,36-37). W tej samej Ewangelii ukazany jest portret ubogiej wdowy, na przykładzie której Jezus poucza o potrzebie pomagania, dzielenia się, nawet będąc ubogim. Mówi: „Ta uboga wdowa wrzuciła więcej niż wszyscy inni” (Łk 21,3), gdyż dla siebie nie zostawiła już nic. Bogaci „[...] wrzucali na ofiarę Bogu z tego, co im zbywało” (Łk 21,4). Jezus postawił tę szlachetną kobietę wyżej od wszystkich, gdyż wrzucając dwa grosze, połączyła ona wiarę z miłosierdziem. Jak zauważył św. Ambroży, ma ona dary pobożności. Uboga wdowa stanęła przed obliczem Pana Boga, który chwali bogatych w cnoty, gdyż to jest zapłata winna Bogu¹³.

W Nowym Testamencie czytamy o teściowej Szymona, którą trawiła gorączka: „I prosili Go za nią” (Łk 4,38). W trudnej chwili wdowa otrzymała pomoc; przez wstawiennictwo Piotra została uzdrowiona i usługiwała Chrystusowi (por. Mt 8,15; Mk 1,31; Łk 4,39). Jezus w swoim ziemskim życiu okazywał z troską losom wdów. Przykładem tego jest Jego spotkanie z wdową z Nain, która oplakiwała śmierć jedyne go syna. Jezus nie pozostał obojętny, przywrócił życie synowi i oddał go matce. Na ten widok zgromadzony tłum wielbił Boga

¹² Por. *Dei viduis*. Red. F. Gori. W: *Sancti Ambrosii Episkopi Mediolanensis Opera* 14/1. Milano – Roma 1989 s. 243-319.

¹³ Por. *tamże* 1, 32.

i rozповідаł o Nim po całej krainie (por. Łk 7,11-17). Dzieje Apostolskie opowiadają o interwencji Piotra, który wskrzesił z martwych wdowę Tabitę (por. Dz 6,1-7). Sam Jezus natomiast oddał pod opiekę Janowi swoją matkę, Maryję, która jako wdowa po śmierci Syna pozostałaby bez ludzkiego wsparcia (por. J 19,26-27).

Wdowa nieustannie zwraca się ku Bogu. Wzywa Jego pomocy w swojej pokornej, uniżonej, pełnej ufności postawie, uboga:

Błogosławieni [jesteście], ubodzy, albowiem do was należy królestwo Boże (Łk 6,20)¹⁴.

1.3. WSKAZANIA ŚW. PAWŁA DLA WDÓW

W Biblii tylko św. Paweł pisze wskazania dla wdów¹⁵. Apostoł stawia stan wdowieństwa (por. 1 Kor 7,8.40) ponad powtórne małżeństwo, choć jest taka możliwość (por. 1 Kor 7,9.39).

[...] widzi we wdowieństwie duchowy ideał, który otwiera kobietę na działanie Boga i oddaje na Jego służbę¹⁶.

W przypadku młodych wdów (por. 1 Tm 5,11.13) Paweł chce, aby

[...] wychodziły za mąż, rodziły dzieci, były gospodyniami domu, żeby stronie przeciwnej nie dawały sposobności do rzucania potwarzy (1 Tm 5,14).

W piątym rozdziale Pierwszego Listu do Tymoteusza odnaleźć można genezę „instytucji wdów w Kościele”¹⁷. Tam Apostoł Narodów najobszerniej prezentuje wskazanie tego stanu. Dokonuje podziału wdów na dwie grupy: „[...] wdowy, które są rzeczywiście wdowami” (1 Tm 5,3) oraz te, które mają dzieci albo wnuki (por. 1 Tm 5,4). Św. Paweł pisze o powinnościach wdowy, która osamotniona, ma kierować swój wzrok ku Bogu i tylko w Nim pokładać nadzieję, wytrwale modlić się i błagać (por. 1 Tm 5,5), każdego dnia umierać, aby żyć (por. 1 Kor 9,27). Wdowa bowiem, która prowadzi styl życia pozbawiony zasad moralnych oraz dyscypliny, „[...] która żyje rozpustnie, za życia umarła” (1 Tm 5,6). Apostoł nakazuje, aby wdowy „[...] były bez zarzutu” (1 Tm 5,7). Wymienia przymioty charakteryzujące wdowę zasługującą na wyróżnienie: „Do spisu należy wciągnąć taką wdowę” (1 Tm 5,9). Ta zasługuje na pochwałę, która była żoną jednego męża, wzrasta w pobożności, ma co najmniej 60 lat, wychowała dzieci, była gościnna, czyniła dobre dzieła (por. 1 Tm 5,9-10). Św. Paweł nakazuje również, aby młodszych wdów

¹⁴ Por. B. SZCZEPANOWICZ. *Biblijne i święte wdowy oraz z wdowiego pamiętnika*. Kraków 2021.

¹⁵ Por. P. OSTAŃSKI. *Skądże nadejdzie mi pomoc* s. 68-74.

¹⁶ *Tamże* s. 68.

¹⁷ Por. *tamże* s. 69.

nie dopuszczać do posługi Kościołowi (por. 1 Tm 5,11). Mówi, „[...] aby ze spisu, czy wspólnoty wdów wykluczyć młode kobiety”¹⁸, podając następujące argumenty: uleganie żądzom, bezczynność, gadatliwość, wścibskość, niewierność zobowiązaniom. Św. Paweł jest w tej sprawie zdecydowany, a jego głos ostateczny (por. 1 Tm 4,7).

2. STAROŻYTNOŚĆ – WDOVA W PIERWOTNYM KOŚCIELE

2.1. ŹRÓDŁA BIBLIJNE

Teksty biblijne potwierdzają nieustanną opiekę i troskę Boga o wdowy, które z biegiem czasu stawiane były coraz wyżej.

Patrząc chronologicznie, pierwszą kategorię kobiet we wspólnocie chrześcijańskiej, o której mamy świadectwo pisane, stanowią wdowy¹⁹.

W Dziejach Apostolskich (Dz 6,1-7) czytamy o powstaniu instytucji diakonów, którym zleca się opiekę nad wdowami objętymi pomocą charytatywną. Wspólnota pierwotnego Kościoła wspierała materialnie wdowy pozbawione środków do życia. Z kolei inny fragment Dziejów Apostolskich opisuje grupę wdów oraz Piotra, który przywraca do życia Tabitę (Dz 9,39-41). Apostoł Jakub pisze:

Religijność czysta i bez skazy jest taka: opiekować się sierotami i wdowami w ich utrapieniach i zachować siebie samego nieskażonym wpływami świata (Jk 1,27).

Potwierdza tym samym pomoc wdowom jako element życia gminy chrześcijańskiej. Z Pierwszego Listu do Tymoteusza (1 Tm 5,9) dowiadujemy się, że w pierwotnym Kościele istniały spisy wdów²⁰. Ich liczba musiała być znaczna, skoro zdecydowano się na ograniczenie ich tylko do tych, „[...] które są rzeczywiście wdowami” (1 Tm 5,3). Św. Paweł podaje warunki, które muszą być spełnione, aby wdowa była wciągnięta do takiego spisu (1 Tm 5,9-10). D. Zalewski uważa, że z powyższych tekstów apostoła nie można wnioskować, że chodziło o specjalną instytucję wdów, urząd czy specjalne funkcje, które miały sprawować wdowy²¹.

Innego zdania jest P. Ostański, który pisze:

Proponując wspólnotę wdów w Kościele, Paweł nie miał na myśli jakiejś luźnej, nieformalnej grupy, ale instytucję o charakterze stałym²².

¹⁸ *Tamże* s. 71.

¹⁹ D. ZALEWSKI. *Znaczenie instytucji wdów w odniesieniu do stanu dziewic w pierwszych wiekach Kościoła*. „Vox Patrum” 35:2015 t. 64 s. 595.

²⁰ *Por. tamże* s. 596.

²¹ *Por. tamże* s. 596-597.

²² P. OSTAŃSKI. *Skądże nadejdzie mi pomoc* s. 72.

Wdowy miały na stałe przynależeć do tej grupy. Wpisanie wdowy na listę (por. 1 Tm 5,9) wiązało się z przyjęciem „[...] do grona urzędowych sług Kościoła”²³. Powinnością takiej wdowy było wypełnianie wyznaczonych zadań we wspólnocie chrześcijańskiej. P. Ostański uważa, że w ten sposób wdowy odnalazły nowe powołanie, a przez służbę mogły wzrastać na drodze do zjednoczenia z Bogiem, co wiąże się z wykorzystaniem „[...] wielkiego doświadczenia ludzi starszych i powierzenie im zadań w Kościele”²⁴. Z kolei J.A. Ihnatowicz²⁵, powołując się na ojców Kościoła, dzieli wdowy na dwie grupy: jedna otrzymuje pomoc od Kościoła z racji ubóstwa, drugą stanowią wdowy zamożne po utracie męża. Autor podkreśla, że słowa Pawła o wciągnięciu do spisu wdów (por. 1 Tm 5,16) dotyczą również tej drugiej grupy, gdyż „[...] wciągnięcie do spisu to nie sprawa ulżenia ubóstwu, lecz oddanie jej czci”²⁶.

Wdowy zdecydowane ofiarować swoje życie ślubowały czystość oraz wyrażały gotowość do pełnienia służby dla Kościoła, wchodząc tym samym do szczególnego *ordo*. Na przestrzeni czasu zrodziły się różne stanowiska i koncepcje dotyczące wpisania do „stanu wdów”²⁷. Pod koniec V w. papież Gelazy sprzeciwił się nakładaniu welonu wdowom, co czyniono już w IV w. w Kościele zachodnim podczas obrzędu konsekracji dziewic. W tym okresie dziewictwo było uznawane za najdoskonalszą formę życia chrześcijańskiego:

Stąd popularna bardzo hierarchia doskonałości: dziewictwo, wdowieństwo, życie w małżeństwie²⁸.

B. Kulazińska twierdzi, że w czasach apostołskich istniała instytucja wdów²⁹.

Od członkiń wymagano odpowiednich przymiotów. Im to przede wszystkim Kościół udzielał pomocy materialnej. Pełniły one funkcje miłosierdzia i bliżej nieokreśloną rolę w gminie³⁰.

Autorka podkreśla wymagania stawiane przez Pawła, czyli wiek 60 lat oraz wysoki poziom rozwoju duchowego, i stwierdza, że jest to zrozumiałe dla przyszłych członków określonej instytucji. Wdowy przed włączeniem do grupy były poddawane próbie i musiały wyrzec się powtórnego zamążpójścia. Autorka, powołując się

²³ *Tamże* s. 72.

²⁴ *Tamże* s. 74

²⁵ Por. J.A. IHNATOWICZ. *Konsekracja wdów w Kościele starożytnym*. „Kieleckie Studia Teologiczne” 1:2002 s. 66-76.

²⁶ *Tamże* s. 69.

²⁷ Por. *tamże* s. 71.

²⁸ *Tamże* s. 73-74.

²⁹ Por. B. KULAZIŃSKA. *Rola kobiety w organizacji Kościoła pierwotnego*. „Warszawskie Studia Biblijne” 1976 s. 342-351.

³⁰ *Tamże* s. 345.

na słowa św. Pawła (por. 1 Tm 5,12), wnioskuje, że wdowy składały zobowiązanie, którego niedotrzymanie spowodziłoby na nie potępienie, gdyż

[...] nie dochowały wierności Chrystusowi, do której zobowiązały się specjalnym układem³¹.

2.2. WDOWIEŃSTWO W UJĘCIU WYBRANYCH OJCÓW KOŚCIOŁA

Wypowiedzi Tertuliana, żyjącego na przełomie II i III w., dotyczące życia wdów we wspólnocie chrześcijańskiej przywołuje D. Zalewski³². Wdowy miały wyznaczone miejsce w bliskości biskupa, a wymagania wobec nich były takie, jak wobec biskupa, prezbitera i diakona³³. Autor powołuje się na tekst z pierwszej połowy III w. i pisze:

[...] wdowy stanowią jakby oddzielną instytucję kościelną, z tym jednak zastrzeżeniem, że nie przynależą do kleru³⁴.

W tym okresie głównym zadaniem wdów była modlitwa za Kościół i dobrodziejów. Miały one zakaz nauczania i udzielania chrztu, co dotyczyło wszystkich kobiet. Teksty Tertuliana, analizowane przez B. Kulazińską³⁵, podają przypadek przyjęcia do urzędu wdów dziewicy niemającej nawet 20 lat, co Tertulian nazwał potworną rzeczą. Opowiadał się on za tradycją apostołską, aby wybierane wdowy miały 60 lat, gdyż starsze, o większym doświadczeniu „[...] lepiej wypełniają obowiązki stanu”³⁶. B. Kulazińska przytacza również Orygenes, który w pierwszej połowie III w. nakazywał, aby do służby w Kościele przyjmować te wdowy, które gorliwie pełniły dobre czyny i niosły pomoc wielu osobom³⁷. Z kolei D. Zalewski³⁸, pochylając się nad tekstami Orygenes, podkreśla szacunek i poważanie, jakim wdowy cieszyły się w Kościele, i potwierdza przepis mówiący o pozbawieniu wdowy godności kościelnych, jeśli powtórnie wyjdzie za mąż.

Na przełomie IV i V w. biskup Hippony, św. Augustyn, wspierał kobiety chcące pozostać we wdowieństwie i poświęcić swoje życie Bogu. Jego wskazania związane z życiem wdów przybliżyła M. Ziółkowska³⁹. W swoich pouczeniach św. Augustyn wskazuje na Chrystusa, który ma być dla wdowy drogą, prawdą

³¹ *Tamże*.

³² Por. D. ZALEWSKI. *Znaczenie instytucji wdów* s. 598.

³³ Por. *tamże* s. 599.

³⁴ *Tamże*.

³⁵ Por. B. KULAZIŃSKA. *Rola kobiety w organizacji Kościoła pierwotnego* s. 346.

³⁶ *Tamże* s. 346.

³⁷ Por. *tamże* s. 347.

³⁸ Por. D. ZALEWSKI. *Znaczenie instytucji wdów* s. 600-601.

³⁹ Por. M. ZIÓLKOWSKA. *Wskazania św. Augustyna dla wdów*. „Teologia Patrystyczna” 11: 2014 s. 119-130.

i życiem (por. J 14,6). Dla zachowania czystości zaleca pobożne praktyki, do których należą:

[...] czytanie, modlitwa, śpiewanie psalmów, dobre myśli, częste spełnianie dobrych uczynków, nadzieja życia przyszłego i wzniesienie serca ku górze⁴⁰.

Jako wskazanie i zachętę wymienia również posty oraz czuwanie. M. Ziółkowska podkreśla, że dla św. Augustyna „Księga Pisma jest [...] listem Boga skierowanym do człowieka”⁴¹, a pokarmem dla duszy jest słowo, które ma pomóc wdowie w podporządkowaniu się Bogu i usłyszaniu głosu mieszkającego wewnątrz człowieka, a także w patrzeniu na świat oczyma Boga. Doktor Kościoła określa styl życia wdowy – ma być święty, skromny i surowy. Wdowa chrześcijańska powinna

[...] łączyć w sobie kontemplację z aktywnością, co ma prowadzić do osiągnięcia świętości⁴².

Analizując teksty św. Augustyna pisane do Proby, a określane jako traktat o modlitwie, M. Ziółkowska przytacza wskazania biskupa Hippony odnoszące się do modlitwy wdowy⁴³, a także podkreśla mądrość i kompetencje w nauczaniu św. Augustyna.

W podobnym okresie pisze swoje listy św. Hieronim. Jego wskazówki i pouczenia skierowane są do szerszego grona adresatów, wśród których są również wdowy. B. Zgraja⁴⁴ analizując teksty św. Hieronima, przedstawia go jako

[...] duchowego moderatora wdów, zachęcającego do doskonałości, głównie poprzez ukazywanie wzorców wdowiego życia⁴⁵.

Pisząc o Doktorze ze Strydonu, przytacza apele, zachęty i wskazówki skierowane do wdów, a także „krytykę niewłaściwego ich postępowania”⁴⁶.

Z kolei doktor Kościoła św. Ambroży, arcybiskup Mediolanu żyjący w IV w., napisał traktat wychwalający wdowieństwo, a dedykowany wdowie zamierzającej ponownie wyjść za mąż⁴⁷. Ojciec Kościoła nawiązuje do tekstów oraz postaci biblijnych, podaje argumenty za tym, aby usposobienie wdowy było dbałe i sumienne, aby wytrwała ona w nowym stanie, uświęcając go i rozwijając cnoty i zalety. W licznych przykładach, wskazaniach i pouczeniach św. Ambroży pokazuje, iż wdowa zasługująca na pochwałę to taka, „[...] której mieszkaniem jest świątynia,

⁴⁰ *Tamże* s. 123.

⁴¹ *Tamże* s. 124.

⁴² *Tamże* s. 127.

⁴³ Por. *tamże* s. 127-130.

⁴⁴ Por. B. ZGRAJA, *Ideał wdowieństwa w Listach św. Hieronima*. „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 30:2010 s. 441-451.

⁴⁵ *Tamże* s. 443.

⁴⁶ Por. *tamże*.

⁴⁷ Por. *Dei viduis*.

rozmową – modlitwa, życiem – post⁴⁸ i która nieustannie, z heroicznym poświęceniem służy Bogu. Arcybiskup Mediolanu zapewnia, że wdowy nie są pozbawione pomocy, „[...] boskie i ludzkie wsparcie przychodzi do nich prędzej niż do innych”⁴⁹.

Ojcowie Kościoła akcentują atuty i mocne strony stanu wdowieństwa, a także łączące się z nim cnoty. Podkreślają ważność, autentyczność i pragnienie służenia Bogu jako bezwzględne wskazanie oraz intencję wybrania, a następnie trwania w stanie ściśle ukierunkowanym na Boga. Taki wybór zawsze był ceniony w Kościele, który niezmiennie powtarza nauczanie św. Pawła zawarte w Pierwszym Liście do Koryntian: „Dobrze będzie, jeśli pozostaną jak i ja” (1 Kor 7,8), „Dobrze to dla człowieka tak żyć” (1 Kor 7,26), „Człowiek bezzenny troszczy się o sprawy Pana, o to, jakby się przypodobać Panu” (1 Kor 7,32) i zapewnia, że „Szczęśliwa, jednak będzie, jeśli pozostanie tak, jak jest” (1 Kor 7,40). Wdowieństwo staje się duchową drogą prowadzącą do pełniejszego otwarcia się na działanie Boga, a otrzymywane łaski i dobra przewyższają trud, potrzeby i pracę, co umożliwia służebne oddanie się Stwórcy.

2.3. STAN WDÓW W KONSTYTUCJACH APOSTOLSKICH

Świadectwa spisane dotyczące wdowieństwa odnajdujemy również w *Konstytucjach apostołskich*⁵⁰. Dzieło to powstało około 380 r. w Antiochii i stanowi zbiór ośmiu ksiąg. Księga trzecia, nosząca tytuł: *O wdowach*, jest skarbnicą wiedzy o licznych obszarach związanych ze stanem wdów. Zawarte w niej teksty informują o stosunku Kościoła do wdowieństwa oraz o opiece Kościoła nad wdowami (III, 1-5). W dalszej kolejności jest mowa o braku zgody na nauczanie przez kobiety, a także o zachowaniu właściwym wdowom (III, 6-8). Następnie zakazuje się udzielania chrztu i pełnienia funkcji kapłańskich przez osoby świeckie (III, 9-11). Kolejny tekst akcentuje właściwe zachowanie wdów w stosunku do ofiarodawców (III, 12-15). Końcowa część księgi trzeciej odnosi się do biskupa, prezbitera, diakonów i diakonis (III, 16-20)⁵¹. Z tej racji, że wdowy cieszyły się uznaniem w Kościele i poważaniem społecznym, a do tego stanu zgłaszało się wiele wdów, „[...] powstały wskazówki dotyczące odpowiednich kryteriów do *ordo viduarum*”⁵². Do

⁴⁸ Tamże 4, 22.

⁴⁹ Tamże 9, 53.

⁵⁰ *Konstytucje apostołskie oraz Kanony Pamfilosa z apostołskiego synodu w Antiochii. Prawo kanoniczne świętych Apostołów. Kary świętych Apostołów dla upadłych. Euchologion Serapiona (Synody i Kolekcje Praw t. 2; Źródła Myśli Teologicznej 42)*. Tłum. S. Kalinowski, A. Caba. Układ oprac. A. Baron, H. Pietras. Kraków 2007.

⁵¹ Por tamże XVII.

⁵² M. KIELING. *Stan wdów i wdowieństwo w Konstytucjach Apostołskich oraz Dokumentach Synodów Kościoła starożytnego*. „Teologia Patrystyczna” 11:2014 s. 131-141.

podstawowych zadań wdowy należała modlitwa, zachowywanie przepisów dotyczących stanu wdów i hierarchii kościelnej oraz zakazu nauczania i udzielania chrztu. Również w księdze ósmej tego dzieła, nazwanej *O charyzmatach*, zamieszczone są kolejne wskazania odnoszące się do kobiet, które pragną być włączone do stanu wdów⁵³. *Konstytucje apostołskie* tworzą

[...] najobszerniejszy zbiór chrześcijańskich przepisów liturgiczno-kanonicznych w starożytności⁵⁴.

Na przestrzeni wieków Kościół w zasadzie kierował się nauczaniem Apostoła Narodów. Pod koniec II w. uznał stan wdowieństwa pod określonymi warunkami. W tym czasie wdowy zajmowały miejsce szczególne w stosunku do pozostałych wiernych. Wiek VI to okres rozwoju stanu wdów, które swoje życie chrześcijańskie pragnęły uczynić bardziej radykalnym. Okres średniowiecza to trwający ciągle rozkwit, chociaż stopniowo stan wdów został wchłonięty przez powstające żeńskie zakony, szczególnie monastyczne. Mimo iż u początków Kościoła wdowy stanowiły odrębną grupę, to z czasem utożsamiano je z dziewicami i razem z nimi konsekrowano⁵⁵.

3. WSPÓŁCZESNE ROZUMIENIE WADOWIEŃSTWA W KOŚCIELE

Wspólnoty wdów z czasów patrystycznych z czasem zanikły, można jednak zaobserwować odradzanie się stanu wdowiego, który w swym założeniu ukierunkowany jest na ofiarne poświęcenie siebie Bogu i na służbę Kościołowi.

3.1. DOKUMENTY KOŚCIOŁA POWSZECHNEGO

Wdowy były od początku obecne we wspólnocie Kościoła, co poświadcza *Katechizm Kościoła Katolickiego*:

Począwszy od czasów apostołskich dziewice i wdowy chrześcijańskie, powołane przez Pana, by poświęcić się Mu w sposób niepodzielny w większej wolności serca, ciała i ducha, podejmowały za aprobatą Kościoła decyzję życia w stanie dziewictwa lub dozgonnej czystości «dla Królestwa niebieskiego» (Mt 19,12)⁵⁶.

Przywołany zapis uwzględnia zmiany wprowadzone przez watykańską Kongregację Nauki Wiary po ogłoszeniu łacińskiej wersji *Katechizmu*. Corrigenda

⁵³ Por. *tamże* s. 133.

⁵⁴ D. ZALEWSKI. *Znaczenie instytucji wdów* s. 601.

⁵⁵ Por. W. ŁYKO. *Wdowi grosz w skarbonie Kościoła. Zręby duchowości konsekrowanego wdowieństwa. Refleksje – inspiracje – świadectwa*. Rzeszów 2018 s. 16-17.

⁵⁶ *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań 1994 p. 922.

Katechizmu zawiera poprawki związane z usunięciem lub dodaniem zdań, słów czy znaków interpunkcyjnych. Pierwsze wydanie *Katechizmu* nie zawierało słów: «wdowy» oraz «dozgonnej czystości».

Ważne odwołanie do konsekracji wdów znajduje się w posynodalnej adhortacji apostołskiej Jana Pawła II *Vita consecrata* z 1996 r.:

Ostatnio odrodziła się też praktyka konsekracji wdów, znana od czasów apostołskich (por. 1 Tm 5,5.9-10; 1 Kor 7,8) oraz konsekracja wdowców. Osoby te, składając wieczysty ślub czystości, przeżywanej jako znak Królestwa Bożego, konsekrują swój stan życia, aby poświęcić się modlitwie i służbie Kościołowi⁵⁷.

Wyrażenia odnoszące się do konsekracji wdów zawierają przypis, który odsyła do *Kodeksu kanonów Kościołów Wschodnich*:

Prawo partykularne może przewidzieć inne kategorie ascetów, którzy prowadzą życie na sposób eremitów, związanych lub nie, z instytutem życia konsekrowanego; można ustanowić także dziewice i wdowy konsekrowane, odosobnione od świata, składające publicznie ślub czystości⁵⁸.

Stan wdowieństwa wymieniony jest tylko w *Kodeksie prawa kanonicznego* z 1917 r.:

Chociaż czyste wdowieństwo jest bardziej zaszczytne, to jednak drugie i kolejne małżeństwa są ważne i zgodne z prawem⁵⁹.

Nie ma żadnego zapisu dotyczącego wdów w obowiązującym aktualnie *Kodeksie prawa kanonicznego* z 1983 r. Wypowiedzi Soboru Watykańskiego II dotyczące wdowieństwa zawarte są w *Konstytucji dogmatycznej o Kościele Lumen gentium*:

Podobny przykład w inny sposób dają wdowy i wdowcy oraz nie związani małżeństwem, którzy także w niemałym stopniu przyczynić się mogą do świętości i pracy w Kościele⁶⁰

oraz w *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*:

Wdowieństwo podjęte mężnie jako przedłużenie powołania małżeńskiego będzie szanowane przez wszystkich⁶¹.

⁵⁷ JAN PAWEŁ II. *Adhortacja apostołska Vita consecrata o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i w świecie* (25.03.1996) p. 7.

⁵⁸ *Kodeks kanonów Kościołów Wschodnich*. Lublin 2002 kan. 570.

⁵⁹ *Kodeks prawa kanonicznego* 1917 kan. 1142.

⁶⁰ SOBÓR WATYKAŃSKI II. *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium* (21.11.1964) p. 41.

⁶¹ TENŻE. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes* (7.12.1965) p. 48.

Święty Sobór wypowiedział się w sprawie wdowieństwa również w *Dekrecie o apostołstwie świeckich Apostolicam actuositatem*:

Ta duchowość świeckich winna przybierać szczególne znamiona w zależności od stanu małżeńskiego i rodzinnego, od bezżenności lub wdowieństwa, sytuacji chorobowej, działalności zawodowej i społecznej⁶².

Ojcowie soborowi nauczają, że świeccy, w tym wdowy, mają bardzo ważne zadanie w Kościele: „pracować dla prawdy” (3 J 8).

Świadomie przyjęte wdowieństwo jest przedłużeniem życia małżeńskiego. Takie osoby mogą kształtować apostołską działalność i stać się powodem świętości Kościoła. Poznanie przesłania soborowego i odpowiedź na wezwanie Jezusa to postawa wdowy wyrażana własnym życiem. Stan wdowieństwa to nowe warunki życia, to nowe wezwanie do nieustannego rozwijania otrzymanych zdolności i używania właściwych sobie darów otrzymanych od Ducha Świętego.

3.2. DOKUMENTY KOŚCIOŁA PARTYKULARNEGO

Na podstawie *Katechizmu Kościoła Katolickiego* (922) i zgodnie z adhortacją apostołską *Vita consecrata*, a w obliczu braku innych decyzji Stolicy Apostolskiej, wdowy i wdowcy, wchodzą do indywidualnych form życia konsekrowanego poprzez *Obrzęd błogosławieństwa wdów*⁶³. Ta sama Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski opracowała materiały pomocnicze dla Kościoła w Polsce dotyczące stanu wdów⁶⁴. Dokument składa się z dwóch części. Pierwsza zawiera wskazania ogólne i zawiera następujące rozdziały: *Historia; Istota i skutki konsekracji; Główne obowiązki wdów; Warunki dopuszczenia do konsekracji wdów; Odpowiedzialność biskupa diecezjalnego; Realizacja charyzmatu; Formacja początkowa i ciągła; Odejście od stanu wdów*. Część druga z kolei omawia zagadnienia szczegółowe, ułożone w rozdziały: *Odpowiedzialność biskupa diecezjalnego, Realizacja charyzmatu; Formacja początkowa i ciągła*. Ostatni rozdział jest wskazaniem, że również mężczyźni mogą być włączeni do stanu wdowców (*ordo vidui*). Materiały pomocnicze odnoszą się więc zarówno do wdów, jak i do wdowców.

W rozdziale szóstym pierwszej części czytamy:

Osoby żyjące w stanie wdów za nazwiskiem mogą używać skrótu Ovd (*ordo viduarum*)⁶⁵.

⁶² TENŻE. *Dekret o apostołstwie świeckich Apostolicam actuositatem* (18.11.1965) p. 4.

⁶³ Por. KOMISJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW. *Obrzęd błogosławieństwa wdów*. Wydanie studyjne. Warszawa 2008 p. 6.

⁶⁴ Por. KOMISJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW. *Stan Wdów. Materiały pomocnicze dla Kościoła w Polsce*. Warszawa 2008.

⁶⁵ *Tamże* p. 10.

W tym tekście używana jest nazwa «wdowa konsekrowana», natomiast w *Obzędzie* z 2008 r. stosowany jest termin «wdowa pobłogosławiona».

3.3. FORMACJA WDÓW

W formacji duchowej, teologicznej i apostołskiej wdów należy wymienić dwa etapy: formację początkową i formację ciągłą. Biskup diecezjalny ustala czas oraz sposób, w jaki będzie realizowana formacja początkowa i nie określa górnej granicy wieku kandydatki. Sytuacja każdej wdowy jest rozeznawana indywidualnie przez biskupa. Pierwszym etapem jest rozpoznanie powołania odpowiedniego dla stanu wdów. Przystąpienie do tego etapu formacji może się rozpocząć kilka lat po śmierci współmałżonka. Zaleca się, aby takie przygotowanie trwało przynajmniej dwa lata. Przed wyrażeniem zgody na rozpoczęcie formacji początkowej przeprowadzana jest rozmowa, według wskazań zawartych w wymienionych już materiałach pomocniczych (część druga, rozdział trzeci)⁶⁶. Takie przygotowanie ma znaczenie zarówno dla osoby kandydującej, jak i dla Kościoła. Po konsekracji całe życie powinno być formacją ciągłą, całkowicie ukierunkowaną na Chrystusa. Poprzez ofiarowanie siebie, modlitwę, adorację, uczynki miłosierdzia i codzienne życie wdowa pogłębia swoją relację z Chrystusem. Podkreśla się, iż naczelnym

[...] zadaniem błogosławionej wdowy jest modlitwa i służba Kościołowi. Życie modlitwy będzie zarazem osobiste i rodzinne, ze wspomnieniem zmarłego małżonka i wstawiennictwem w jego intencji⁶⁷.

Dar otrzymany od Kościoła jest urzeczywistniany w codziennym poświęceniu i służbie Kościołowi lokalnemu. Wdowa poświęcona Chrystusowi pamięta w swojej służbie przede wszystkim o rodzinie, z którą jest związana, bowiem dzieci i wnuki nadal stanowią cenny i wielki dar będący znakiem Bożego błogosławieństwa. Jej służba odnosi się do Kościoła lokalnego i do grupy wdów, które należą do tego stanu⁶⁸.

Droga rozwoju duchowego staje się drogą zawierzenia, poszukiwania Boga, naśladowania Chrystusa i szczególnego umiłowania Kościoła. Wdowa jest otwarta na życie w Duchu Świętym, głodna Ciała Chrystusowego, przyjmowanego w Eucharystii, umocniona nieustannie kieruje swoje myśli ku Bogu. Jej misją jest modlitwa i orędownictwo. Wdowa wraz z Maryją i na Jej wzór staje się misjonarką wiary na drodze pielgrzymującego Kościoła⁶⁹.

⁶⁶ Por. *tamże* p. 2.

⁶⁷ L. LEIDI. *Tożsamość indywidualnych form życia konsekrowanego*. W: *Tożsamość i misja konsekrowanych dziewic, wdów i pustelników*. Red. T. Rusicki. Kraków 2017 s. 61.

⁶⁸ Por. *tamże* s. 62.

⁶⁹ Por. W. ŁYKO. *Zarys drogi formacyjnej wdów*. W: *Dziewice, wdowy i pustelnicy*. Red. K. Wójtowicz. Kraków 2007 s. 53-59.

ZAKOŃCZENIE

Przeżywane i przyjmowane po chrześcijańsku wdowieństwo jest świadectwem miłości, której śmierć nie może skruszyć; miłości, która się wzbogaca i przeradza w formę nowej oblubieńczości. Błogosławieństwo w *Ordo viduarum* nawiązuje do starożytnych wspólnot, czerpie z Pawłowej i patrystycznej duchowości oraz dokonuje się przez ręce biskupa. Grupy wdów i wdowców w tym nowym powołaniu pragną w sposób radykalny i niepodzielny poświęcić swoje dalsze życie na służbę Bogu. *Ordo viduarum* i *ordo vidui*, dzięki przychylności biskupów polskich, zostało opatrzone odpowiednimi uregulowaniami na poziomie Kościoła partykularnego, wyrażającymi tym samym zainteresowanie, szacunek i uznanie dla tego stanu. Aktualnie oczekuje się na stosowne decyzje Stolicy Apostolskiej, które mogłyby przyczynić się do szerszego promowania duchowości i apostołstwa wdów oraz wdowców w przestrzeni eklezjalno-duszpasterskiej.

BIBLIOGRAFIA

- IHNATOWICZ J.A.: *Konsekracja wdów w Kościele starożytnym*. „Kieleckie Studia Teologiczne” 1:2002 s. 66-76.
- JAN PAWEŁ II: *Adhortacja apostolska Vita consecrata o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i w świecie* (25.03.1996).
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań 1994.
- KIELING M.: *Stan wdów i wdowieństwo w Konstytucjach Apostolskich oraz Dokumentach Synodów Kościoła starożytnego*. „Teologia Patrystyczna” 11:2014 s. 131-142.
- KOMISJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW: *Obrzęd błogosławieństwa wdów*. Wydanie studyjne. Warszawa 2008.
- KOMISJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW: *Stan Wdów. Materiały pomocnicze dla Kościoła w Polsce*. Warszawa 2008.
- Konstytucje apostolskie oraz Kanony Pamfilosa z apostolskiego synodu w Antiochii. Prawo kanoniczne świętych Apostołów. Kary świętych Apostołów dla upadłych. Euchologion Serapiona (Synody i Kolekcje Praw t. 2; Źródła Myśli Teologicznej 42)*. Tłum. S. Kalinowski, A. Caba. Układ oprac. A. Baron, H. Pietras. Kraków 2007.
- KULAZIŃSKA B.: *Rola kobiety w organizacji Kościoła pierwotnego*. „Warszawskie Studia Biblijne” 1976 s. 342-351.
- LEIDI L.: *Tożsamość indywidualnych form życia konsekrowanego*. W: *Tożsamość i misja konsekrowanych dziewic, wdów i pustelników*. Red. T. Rusiecki. Kraków 2017.
- LÉON-DUFOUR X.: *Słownik Nowego Testamentu*. Poznań 1975.
- ŁYKO W.: *Wdowi grosz w skarbonie Kościoła. Zręby duchowości konsekrowanego wdowieństwa. Refleksje – inspiracje – świadectwa*. Rzeszów 2018.
- ŁYKO W.: *Zarys drogi formacyjnej wdów*. W: *Dziewice, wdowy i pustelnicy*. Red. K. Wójtowicz. Kraków 2007.
- OSTAŃSKI P.: *Skądże nadejdzie mi pomoc? (Ps 121,1): wokół wdowieństwa w Biblii*. „Poznańskie Studia Teologiczne” 16:2004 s. 59-74.

- PACKER I., TENNEY M.C.: *Słownik tła biblijnego*. Warszawa 2007.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Poznań 2013.
- Sancti Ambrosii Episcopi Mediolanensis Opera*. T. 1-27. Milano – Roma 1979-1991.
- SOBÓR WATYKAŃSKI II: *Dekret o apostołstwie świeckich Apostolicam actuositatem* (18.11.1965).
- SOBÓR WATYKAŃSKI II: *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium* (21.11.1964).
- SOBÓR WATYKAŃSKI II: *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes* (7.12.1965).
- SZCZEPANOWICZ B.: *Biblijne i święte wdowy oraz z wdowiego pamiętnika*. Kraków 2021.
- Wdowy*. W: *Słownik teologii biblijnej*. Red. X. Léon-Dufour. Poznań 1990.
- ZALEWSKI D.: *Znaczenie instytucji wdów w odniesieniu do stanu dziewic w pierwszych wiekach Kościoła*. „Vox Patrum” 35:2015 t. 64 s. 595-613.
- ZGRAJA B.: *Ideał wdowieństwa w Listach św. Hieronima*. „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 30:2010 s. 441-451.
- ZIÓŁKOWSKA M.: *Wskazania św. Augustyna dla wdów*. „Teologia Patrystyczna” 11:2014 s. 119-130.

Streszczenie: Szczególną opieką Boga cieszą się wdowy, a Biblia i Tradycja są skarbnicą licznych dowodów ich życia w trudnych doświadczeniach, ale też odwagi, wiary, ufności, poświęcenia i ogołocenia dla chwały Bożej. Ojcowie Kościoła pochwalają i wywyższają ten stan ponad powtórne małżeństwo. Decyzją Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski został ustanowiony stan wdów (*ordo viduarum*), aby przez akt błogosławieństwa wdowy pełniej mogły oddać się modlitwie i służbie Kościołowi.

Słowa kluczowe: wdowieństwo, ordo viduarum, służba, modlitwa.